Een geschiedenis van het liberalisme in België in vogelvlucht

door Hans Mojet

Bespreking van Corentin de Salle en Jimmy Koppen red., Vrijheid & vooruitgang: 175 jaar liberale partij in België, *Eik Uitgeverij, Antwerpen, 2021, ISBN 9789463580557.*

Op 14 juni 1846 werd in de gotische zaal van het stadhuis het programma van de Liberale Partij goedgekeurd. De eerste politieke partij van België was daarmee een feit, vijf jaar nadat Eugène Defacqz in Brussel de eerste permanente liberale kiesvereniging had opgericht. De nieuwe partij was een los verband. Het zou namelijk nog tot 1920 duren alvorens de partij een voorzitter kreeg. Niettemin was de oprichting een markant feit. In Nederland zou het namelijk nog tot 1885 duren, alvorens het eerste liberale partijverband, de Liberale Unie, zou worden opgericht.

De voorgeschiedenis van de oprichting van de Liberale Partij en haar geschiedenis sindsdien worden beschreven in een rijk geïllustreerd overzichtswerk. De diverse auteurs schetsen de historie daarin op een toegankelijke wijze aan de hand van diverse the-

ma's. Bij elk thema wordt aandacht besteed aan één of meer markante liberalen die een prominente rol speelden.

Het boek start met een korte beschrijving van de geschiedenis van de Liberale Partij en haar opvolgers. Na alle thematische hoofdstukken eindigt het met een reeks korte biografieën van prominente liberalen door de geschiedenis heen, de grondleggers (1846-1913) en voorzitters (1913-2021) van de liberale partij.

Het boek begint met een voorwoord van Charles Michel (voorzitter van de Europese Raad) en de Belgische, Nederlandse en Luxemburgse minister-presidenten Alexander De Croo, Mark Rutte en Xavier Bettel. Zij stellen vast hoe de geschiedenis van de Liberale Partij verweven is met de geschiedenis van België, maar ook op bepaalde ogenblikken met de geschiedenis van de respectievelijke buurlanden. Niet alleen omdat de drie landen een lange geschiedenis delen, maar omdat de geschiedenis van de Belgische liberale partij onderdeel is van de geschiedenis van het Europese liberalisme dat de drie landen vorm heeft gegeven. Zij verwijzen daarbij naar de prominente rol die het liberalisme heeft gespeeld in de secularisatie, democratisering en de economische ontwikkeling van Noordwest-Europa. Ook memoreren zij de bepalende rol die de liberalen speelden bij de ontwikkeling van de staat België en de welvaartsgroei die België voorafgaand aan de Eerste Wereldoorlog tot één van de leidende industrienaties in de wereld maakte. Al deze thema's worden in de afzonderlijke hoofdstukken nader uitgewerkt. Dit smaakt naar meer. Het boek levert interessant vergelijkingsmateriaal op dat zich leent voor nader onderzoek waarbij het zelf een bruikbare basis vormt.

Het aardige aan het overzichtswerk is dat het een co-productie is van de Vlaamse en Waalse liberalen. De geschiedenis houdt zodoende niet op in 1972, het jaar waarop de wegen van de Vlaamse en Waalse liberalen scheidden. De partijontwikkeling aan met name Waalse kant in de jaren 70 was soms woelig, maar leidde tot respectievelijk de huidige Open VLD en de Mouvement Réformateur. Deze ontwikkelingen, ook na de splitsing, worden in het historisch overzicht en in de thematische hoofdstukken op een harmonieuze manier beschreven.

Een 'korte historiek' van de Liberale Partij

Waar *Vrijheid & vooruitgang* de oprichting van de Liberale Partij in 1846 als startpunt neemt, werd in een vorig groot overgangswerk, *200 jaar Belgisch liberalisme* (uit 1989) het jaartal 1789 als startpunt genomen.[1] In dat jaar verwierpen de voorlopers van de katholieke partij en liberalen gezamenlijk het gezag van keizer Jozef II. De auteurs laten de beschrijving van de rol van de liberalen in de Belgische geschiedenis en de aanloop daarvan ook in dit jaar beginnen. Ze beginnen met enkele lessen uit 175 jaar liberalisme in België:

Ten eerste, de liberalen hebben altijd tegen de vijanden van de democratie gevochten. Deze

les wordt nader uitgewerkt in de beschrijving van de bijdrage van de liberalen aan de democratie in België. Ten tweede, liberalen kunnen grondig van mening verschillen: de partij was lange tijd niet meer dan een aantal liberale verenigingen naast elkaar. Ten derde, liberalen durven tegen hun eigenbelang in te gaan. Zo maakten zij zich hard voor het algemeen stemrecht, terwijl zij daarvan electoraal allesbehalve profiteerden.

Op diverse momenten geven de liberalen de toon aan en lopen zij voorop. Zij speelden een prominente rol in de revolutie in 1830 die tot de Belgische onafhankelijkheid zou leiden. De Grondwet die zou worden opgesteld in 1831 werd wel gekenschetst als 'de meest liberale grondwet ter wereld'.

Ook de oprichting van de eerste politieke partij 15 jaar later met vaststelling van een gemeenschappelijk programma vormde zo'n moment. In de zes artikelen van dit programma werd de blik duidelijk op de toekomst gericht. De liberalen zouden zich inzetten voor uitbreiding van het kieskorps, onafhankelijkheid van het burgerlijk gezag, organisatie van publiek onderwijs op alle niveaus, intrekken van reactionaire wetten, verhoging van het aantal vertegenwoordigers en senatoren en verbetering van de leefomstandigheden van arbeiders en armen. Waar na de onafhankelijkheid de liberalen en katholieken de eerste periode samenwerkten in unionistische regeringen, trad in 1847 de eerste homogeen-liberale regering aan met als meest prominente leden Charles Rogier en Walthère Frère-Orban. Deze regering hervormde onder meer de kieswet en het onderwijs, richtte de Nationale Bank op en verbeterde de infrastructuur.

Een later moment waarop de liberalen voorop lopen is in 1940 wanneer Jane Brigode de eerste vrouwelijke voorzitter van de Liberale Partij wordt. Ze bekleedt de functie tweemaal (clandestien) tijdens de oorlog. Des te markanter, omdat vrouwen in België pas in 1949 het stemrecht kregen voor het parlement, waar ze dat voor gemeenteraden al sinds 1920 bezaten. Met Sophie Wilmès zouden de liberalen een eeuw later (2019-2020) ook de eerste vrouwelijke minister-president van België leveren.

Grondwet en visies op de Staat en natie vanuit liberaal perspectief

De Belgische Grondwet werd wel gezien als de 'liberaalste grondwet ter wereld' vanwege de bijna ongekende vrijheden die daarin aan burgers werden toegekend. Dit betrof onder meer de persvrijheid, vrijheid van vergadering en vrijheid van petitie. Daar staat tegenover dat de grondwet amper democratisch kan worden genoemd gelet op het zeer beperkte kiezerskorps. Ook de persvrijheid was tot 1848 nog aan de nodige beperkingen gebonden.

In de jaren na vaststelling van de Grondwet gaat de katholieke kerk zich steeds assertiever opstellen. Dat leidt aan liberale kant tot een tegenreactie, waardoor er een einde komt aan de unionistische regeringen. De liberalen stellen zich steeds antiklerikaler op, wat later tot uiting komt in onder meer de

schoolstrijd, maar ook in discussies over het burgerlijk gezag bij huwelijken en begrafenissen.

De plaats van het Nederlands en de verhouding tussen beide taalgemeenschappen zouden ook een steeds prominenter plaats in de discussies gaan nemen. De liberale partijtop had echter niet altijd oren voor de Vlaamse eisen. Omer Vanaudenhove, de partijvoorzitter die met de omvorming van de Liberale Partij naar de Partij voor Vrijheid en Vooruitgang in 1961 een belangrijke verruimingsoperatie uitvoerde en de partij ook openstelde voor katholieken, was erg terughoudend tegenover communautaire oprispingen. Hij vreesde dat het met de toenemende conflicten tussen de taalgemeenschappen steeds lastiger zou worden om oplossingen te vinden voor de grote nationale vraagstukken. Uiteindelijk zouden er vanaf 1972 aparte liberale partijen optreden.

In volgende hoofdstukken komen de economische politiek en de verhouding tussen liberalen en levensbeschouwelijke kwesties aan de orde. In eerstgenoemd hoofdstuk wordt stilgestaan bij de rol van de liberalen bij de ontwikkeling van industrie en handel in de nieuwe staat België. Ook de belastingpolitiek komt aan de orde evenals de sociale component van de economische politiek. Een apart hoofdstuk wordt gewijd aan de liberalen en de totstandkoming van de sociale zekerheid. Na het noemen van enkele sociale verworvenheden ingevoerd door liberale regeringen in de 19e eeuw, zoals oprichting van de Pensioendienst en een spaarkas, erkenning van vakbonden en het stakingsrecht en de eerste wet op sociale woningbouw (1867) wordt een sprong gemaakt naar de periode in en kort na de Tweede Wereldoorlog. Roger Motz, partijvoorzitter vanaf 1944, laat zich inspireren door de ideeën van de Britse econoom en liberaal politicus William Beveridge. In een essay over een nieuwe liberale doctrine pleit Motz voor het erkennen van economische en sociale rechten zoals het recht op werk en op een geschikte woning en goede voeding. In juni 1945 keurde de Liberale Partij een sociaal handvest goed, geïnspireerd door de ideeën van Motz. Ook komt in het hoofdstuk de Liberale vakbondskoepel ter sprake (ACLVB) die in 2021 over 298.000 leden beschikte, waarvan zich in Nederland

geen evenknie bevindt. In het hoofdstuk over liberalen en levensbeschouwelijke kwesties komt de onderwijspolitiek uitvoerig aan de orde, waaronder het optreden van de eerste minister van Openbaar Onderwijs Pierre van Humbeeck (1878-1884). Liberale ministers zouden zich steeds hard maken voor de positie van het openbaar onderwijs in tegenstelling tot het vrije, gesubsidieerde (katholieke) onderwijs. Van later tijd is de inzet van liberalen voor legalisatie van abortus (1990) en euthanasie (2002).

De liberalen en de democratie

Zoals vermeld stond uitbreiding van het kiesrecht al in 1846 in het eerste liberale programma. De mate waarin deze uitbreiding gestalte moest krijgen, verdeelde de liberalen net als in Nederland. Gedurende de 19e eeuw dienden liberale parlementariërs diverse voorstellen in tot uitbreiding van het kiesrecht. Er tekent zich een tegenstelling af tussen de zogeheten doctrinairen, tegenstanders van uitbreiding, en progressisten. De laatste homogeen-liberale regering die regeert van 1878 tot 1884, voert slechts een zeer beperkte hervorming van het kiesrecht op gemeentelijk en provinciaal niveau door. Diverse gebeurtenissen sterken Paul Janson, aanvoerder van de progressisten, in de noodzaak om verdere stappen te zetten, zoals de oprichting van de Belgische Werkliedenpartij, sociale onrust en stakingen. Onder de druk van een algemene staking zal uiteindelijk een aanvang gemaakt worden met de invoering van algemeen meervoudig stemrecht in 1893. Slechts de progressisten stemmen voor invoering, de doctrinairen stemmen tegen. Onder het systeem van algemeen meervoudig stemrecht konden bepaalde categorieën kiezers meer stemmen uitbrengen.

Genoemd systeem ging met name de progressisten niet ver genoeg. Zij blijven zich hard maken voor algemeen enkelvoudig stemrecht. Aan doctrinaire kant, binnen de *Ligue Libérale* waarvan Paul Hymans een prominent lid was, worden inmiddels voorzichtige bewegingen gemaakt in de richting van uitbreiding van het stemrecht. Na 32 jaar in oppositie treden twee liberalen, onder wie Paul Hymans, in 1916 toe tot de ministerraad in ballingschap. Dan wordt overeengekomen dat meteen na het einde van de oorlog het algemeen enkelvoudig stemrecht wordt ingevoerd. Dit geldt echter slechts voor mannen als het gaat om het nationale parlement. De liberalen zijn terughoudend ten opzichte van stemrecht voor vrouwen uit angst dat zij vooral op de Katholieke Partij zullen stemmen. Later zullen vooral de liberalen zich hard maken voor het stemrecht van Belgen in het buitenland bij Belgische verkiezingen.

In de jaren 30 komt de democratie onder druk te staan van fascisme en communisme. Sommige jonge liberalen voelen wel wat voor het bundelen van alle antifascistische krachten in een Volksfront. Bij de verkiezingen in 1936 verliezen de katholieken en socialisten fors en winnen de Kommunistische Partij en de extreemrechtse rexisten onder leiding van Léon Degrelle flink. De Liberale Partij blijft stabiel maar houdt zich vooraleer koest. Een campagne van Degrelle met de slogan 'Rex of Moskou' vindt veel weerklank onder de

bevolking. Een aantal liberalen wil dat tegenwicht bieden aan de rexisten. De Brusselaar Victor de Laveleye wordt in oktober 1936 voorzitter van de Liberale Partij en start een campagne met de leus 'Rex noch Moskou'. Hij trekt het land door en spreekt op talloze vergaderingen. In december gaat hij een debat aan met Degrelle waarin hij zal zegevieren. In een tussentijdse verkiezing in 1937 zal Degrelle verliezen van premier Van Zeeland die wordt gesteund door katholieken, socialisten, liberalen en communisten.

De Laveleye zal later nog een belangrijke symbolische bijdrage leveren aan de strijd voor vrijheid en overwinning in de Tweede Wereldoorlog. Uitgeweken naar Londen krijgt hij de leiding over de Franstalige BBC-uitzendingen voor de Belgische luisteraars. In 1941 stelt hij voor om de letter V te gebruiken als teken van hoop en verbinding voor de bewoners van bezet België. De letter V is zowel de eerste letter van het Franse woord *victoire* (overwinning) en Engelse *victory* als het Nederlandse vrijheid. Met name de Britse geheime dienst zal het idee onder de bevolking verspreiden, daarbij geholpen door de morsecode van de letter V: drie korte tonen gevolgd door een lange. Het komt ook overeen met de eerste klanken van de vijfde symfonie met Beethoven, waarmee weldra alle BBC-uitzendingen voor bezet Europa zullen beginnen na een beslissing van Winston Churchill. Ook Churchill zal het V-teken zelf daarna regelmatig gebruiken. De Lavelye zal zelf vanwege een langdurige ziekte maar kort kunnen genieten van de herwonnen vrijheid. Hij overlijdt op 20 december 1945.

De liberalen, Europa en het buitenlands beleid

Belgische liberalen kenmerken zich door een sterk engagement voor Europa. Guy Verhofstadt, gedurende een lange periode liberaal fractievoorzitter in het Europees Parlement is een recent voorbeeld, maar de liberale betrokkenheid gaat verder terug. De liberaal Jean Rey was de eerste voorzitter van de Europese Commissie, nadat de instellingen van de drie gemeenschappen in 1967 waren gefuseerd. Sinds 1967 leverde de liberalen maar liefst de helft van alle Belgische eurocommissarissen, laatstelijk Didier Reynders, de huidige commissaris voor Justitie. Rey was eerder minister in diverse Belgische regeringen en werd later binnen de Europese Commissie verantwoordelijk voor de buitenlandse handelspolitiek. Als vertegenwoordiger van de Europese Gemeenschappen in de zogeheten Kennedy-ronde, in het verband van het multilaterale handelsakkoord GATT, droeg hij bij aan een belangrijke liberalisatie van de wereldhandel. Na hem vervulden onder meer de Belgische liberalen Willy de Clercq en Karel de Gucht de handelsportefeuille binnen de Commissie. Het hoofdstuk over Europa behandelt de werkzaamheden van diverse liberale eurocommissarissen.

Daaropvolgend volgt een overzicht van de liberale betrokkenheid bij het buitenlands beleid en Congo. Met name bij de figuur van Paul Hymans, langdurig minister van Buitenlandse Zaken in het interbellum en Belgisch delegatieleider bij de conferentie van Versailles (1919) wordt langer stilgestaan. Bij genoemde conferentie wist hij veel binnen te

slepen voor België. Onder meer dat België, zwaar getroffen door de verwoesting van de industrie en infrastructuur in de oorlog, voorrang zou krijgen bij de Duitse herstelbetalingen. Na Hymans worden de werkzaamheden van diverse liberale bewindspersonen voor Buitenlandse Zaken en Ontwikkelingssamenwerking beschreven.

Tot slot: een blik op de toekomst

Het boek sluit af met een vooruitblik. Deze bestaat uit twee delen. Allereerst wordt bij diverse actuele ontwikkelingen en trends stilgestaan, zoals digitalisering, nieuwe vormen van werk en sociale bescherming, klimaatverandering en radicalisering. Steeds wordt de liberale kijk hierop kort beschreven en worden verwachtingen geschetst voor de toekomst.

Het boek besluit met een brief van de huidige voorzitters van de Waalse en Vlaamse liberalen, respectievelijk Georges-Louis Bouchez en Egbert Lachaert aan de kleine Alexine en Oscar. Zij zijn geboren op de dag dat de Liberale Partij 175 bestond. Zij schetsen hun programma voor de toekomst en vragen zich aan het eind van de brief af waarom de liberale partij zo lang kan overleven. “Omdat het liberalisme diep in elk van ons zit, in dat wat elk individu wil: van bij zijn of haar geboorte wil eenieder zijn leven in handen nemen, zich ontwikkelen, iets presteren in het leven, zodat hij op het einde kan omkijken en zeggen dat zij of hij iets heeft betekend voor de mens en samenleving. Daarom kent de liberale beweging geen dogma’s. Daarom is ze niet vastgeroest. De beweging bouwt op vrijheid en verantwoordelijkheid. Die pijlers vertalen zich in moderniteit en systematisch zoeken naar de beste keuze voor het algemeen belang.”

mr.drs. H.W. Mojet ML is rijksambtenaar en redactielid van Liberale Reflecties.

1. Zie: H. Hasquin, A. Verhulst, *Het Liberalisme in België. Tweehonderd jaar geschiedenis*, Brussel, 1989.